

Τα graffiti ως μοχλός κριτικής συνειδητοποίησης: μια σύγχρονη εφαρμογή του παιδαγωγικού προγράμματος του Freire

Γεωργία Μέγα¹

Graffiti as a lever of critical awareness: a modern implementation of Freire's pedagogical program

Georgia Mega

Περίληψη

Το περιεχόμενο του άρθρου πραγματεύεται το επίκαιρο της παιδαγωγικής προσέγγισης του Paulo Freire. Στόχος του είναι η εμβάθυνση στην ιδέα ότι τα έργα τέχνης δρουν υποστηρικτικά σε εκπαιδευτικές μεθοδολογίες που οδηγούν στην κοινωνική αλλαγή και ενδυναμώνουν τον ανθρωπισμό, όπως αυτή του Paulo Freire. Όπως είναι γνωστό, ο Βραζιλιάνος παιδαγωγός εισήγαγε για την εποχή του μια πρωτοπόρα προσέγγιση στη μάθηση που αφυπνίζει πολιτικά, διεγείρει κοινωνικά και απελευθερώνει συνειδησιακά, υπό συνθήκες στοχαστικού διαλόγου. Μέσα από τα κατά παραγγελία σκίτσα που ο ίδιος ο Freire ανέθετε σε σημαντικούς καλλιτέχνες της εποχής του, όπως ο Francisco Brennand, οι εκπαιδευόμενοι, σταδιακά, όχι μόνο εξοικειώνονταν στη χρήση βασικού λεξιλογίου, την ανάγνωση και τη γραφή, αλλά, επιπλέον, μέσα από τη διεργασία της κωδικοποίησης και της αποκωδικοποίησης δυνητικά συνειδητοποιούσαν την πηγή της καταπίεσής τους και τα ενδεχόμενα δικαιώματά τους.

Μπορεί να συμβεί το ίδιο και σήμερα; Είναι δυνατόν σύγχρονα έργα τέχνης να παίξουν αφυπνιστικό ρόλο στη συνείδηση του σύγχρονου πολίτη και πώς; Αυτός ο προβληματισμός αναπτύσσεται στο πλαίσιο του παρόντος άρθρου, λαμβάνοντας υπόψη τη διεργασία της κωδικοποίησης και αποκωδικοποίησης, όπως παραδοσιακά ορίζεται από τον Freire (Freire 1973).

Το άρθρο πραγματεύεται τη θέση ότι εναύσματα για την ενεργοποίηση του στοχαστικού διαλόγου στην παρούσα κοινωνικο-πολιτική περίοδο που διανύουμε θα μπορούσαν να αποτελέσουν σύγχρονα έργα τέχνης- όπως τα graffiti- τα οποία αντανakλούν μια σιωπηρή διαμαρτυρία για τα τεκταινόμενα, προσβάσιμη σε όλους, αφού, πλέον, είναι αναπόσπαστο μέρος του αστικού τοπίου των μεγαλουπόλεων ανά τον κόσμο. Από την ευρεία γκάμα των graffiti επιλέχθηκε για πρακτική εφαρμογή των αρχών του Freire το έργο του εικαστικού

¹ Καθηγήτρια Σύμβουλος στο Ελληνικό Ανοικτό Πανεπιστήμιο, georgiamega@gmail.com

STMTS, στο οποίο οι δυνατές μεταφορές τους προκαλούν τον παρατηρητή να στοχαστεί για την πραγματικότητα που βιώνει στον σύγχρονο κόσμο.

Το άρθρο αναπτύσσεται σε δύο (2) θεματικές ενότητες. Στην πρώτη θεμελιώνεται θεωρητικά η θέση της τέχνης στο πλαίσιο της φρεϊρικής μαθησιακής διεργασίας και σχολιάζεται η κριτική ανάγνωση των έργων τέχνης με στόχο τη χειραφέτηση. Ακολουθεί η δεύτερη ενότητα στην οποία επιχειρείται η πρακτική εφαρμογή της κωδικοποίησης και αποκωδικοποίησης των graffiti και ξεδιπλώνεται το επιχείρημα της αξίας τους ως εν δυνάμει έργων τέχνης πολιτικής και κοινωνικής αφύπνισης. Ακολουθούν συμπερασματικές τοποθετήσεις που αναδεικνύουν την αξιοποίηση της προτεινόμενης πρότασης πρακτικά, έτσι ώστε να είναι χρήσιμη στον εκπαιδευτή ενηλίκων, αλλά και σε κάθε εκπαιδευτικό που ευελπιστεί σε μια ανθρωπιστική παιδεία.

Λέξεις κλειδιά: Freire, τέχνες, graffiti, κωδικοποίηση, αποκωδικοποίηση, διάλογος, κριτική απελευθέρωση

Abstract

The content of the article deals with the pedagogical approach of Paulo Freire in a fresh way. Its aim is to deepen the idea that works of art act supportively in educational methodologies that lead to social change and empower humanism, such as that of Paulo Freire. As is well known, the Brazilian educator introduced for his time a pioneering approach to learning and teaching that awakens politically, stimulates socially and releases consciously, under conditions of dialogue. Through the sketches that Freire himself commissioned to important artists of his time, such as Francisco Brennand, the adult learners gradually, not only became familiar with the use of basic vocabulary, reading and writing, but, moreover, through the process of coding and decoding they realized the source of their oppression and their potential human rights.

Is it possible to achieve such an accomplishment in modern societies? Is it possible nowadays public works of art -such as street art- to play an awakening role in citizen's consciousness and how? The elaboration of this concern is going to be developed in the context of this article, considering the process of 'codification' and 'decoding' as traditionally defined by Freire (Freire 1973).

The artistic trigger for the activation of the critical dialogue in the present socio-political context are contemporary works of art - such as graffiti. Graffiti reflect a silent protest about what is happening that is accessible to all, since they are an integral part of the urban landscape of big cities around the world. From the wide range of graffiti, the work of the artist Stamatis Mitsios (STMTS) was selected for practical application of Freire's principles. The artist's work is well known not only in Greece, but also abroad. The powerful metaphors of his works of art challenge observers to reflect on the reality they are experiencing in the modern world, under the footprints of Freire's methodology.

The article is developed in two (2) thematic sections. In the first section the dynamic position of art in the context of the Freirean learning process is theoretically established. In addition, the critical reading of works of art is commented as a process that helps learners in the journey of their emancipation. In the second section the practical application of codification and decoding is attempted, along with the argument about the value of contemporary works of art in terms of awakening learners towards a critical way of living.

Key words: Freire, arts, graffiti, codification, decoding dialogue, critical liberation

Εισαγωγή

Στόχος του παρόντος άρθρου είναι η εμβάθυνση στην ιδέα ότι τα σύγχρονα έργα τέχνης μπορούν να παίξουν σημαντικό ρόλο σε εκπαιδευτικές μεθοδολογίες που προσβλέπουν στην κοινωνική αλλαγή και στον ανθρωπισμό, όπως αυτής του Βραζιλιάνου παιδαγωγού φιλόσοφου και πολιτικού ακτιβιστή Paulo Freire.

Το άρθρο αναπτύσσεται σε δύο (2) θεματικές ενότητες. Στην πρώτη θεμελιώνεται θεωρητικά η θέση της τέχνης στο πλαίσιο της φρεϊρικής μαθησιακής διεργασίας. Επίσης, σχολιάζεται η κριτική ανάγνωση των έργων τέχνης με στόχο τη χειραφέτηση. Ακολουθεί η δεύτερη ενότητα στην οποία επιχειρείται η πρακτική εφαρμογή της κωδικοποίησης και αποκωδικοποίησης των graffiti και ξεδιπλώνεται το επιχείρημα της αξίας τους ως εν δυνάμει έργων τέχνης πολιτικής και κοινωνικής αφύπνισης. Ακολουθούν συμπερασματικές τοποθετήσεις που αναδεικνύουν την αξιοποίηση της προτεινόμενης πρότασης πρακτικά, έτσι ώστε να είναι χρήσιμη στον εκπαιδευτή ενηλίκων, αλλά και σε κάθε εκπαιδευτικό που ευελπιστεί σε μια ανθρωπιστική παιδεία.

Για την υποστήριξη της 1^{ης} ενότητας του άρθρου αξιοποιήθηκαν τα αυθεντικά έργα του Freire όπως το “*Pedagogy of the Oppressed*” (1970), το “*Education for Critical Consciousness*” (1973), το *Letters to Cristina* (1996). Παράλληλα, αναζητήθηκαν πηγές όπως της Christine Ballengee Morris (2008) που αναφέρεται σε τοποθετήσεις του ίδιου του στοχαστή Freire πάνω στο πώς “έβλεπε” τη μάθηση, αλλά και τον ρόλο των τεχνών με στόχο την κριτική απελευθέρωση του ενήλικου μαθητή. Οι απόψεις πλαισιώνονται από άρθρα και μελέτες ερευνητών που μελετούν τον ρόλο της τέχνης στο φρεϊρικό μοντέλο (Madero, 2017). Στο πλαίσιο αυτό επιχειρείται ένα ανάπτυγμα παραδείγματος κωδικοποίησης (codification) και αποκωδικοποίησης (decoding) βασισμένο σε ένα θέμα (generative theme) που πυροδοτεί την κριτική συνειδητοποίηση δια μέσου διαλόγου (Βαϊκούση, 2019). Αυτή η διεργασία επιτυγχάνεται μέσα από την εμβάθυνση σε εικαστικό έργο του καλλιτέχνη Σταμάτη Μήτσιου (STMTS), που πραγματεύεται τον “σύγχρονο τρόπο ζωής”. Έργα του καλλιτέχνη έχουν εκτεθεί τόσο στην Ελλάδα όσο και στο εξωτερικό. Σημαντικό δε, ήταν το αποτύπωμά του στο Κέντρο Πολιτισμού -Ίδρυμα Σταύρος Νιάρχος- στο πλαίσιο ομαδικής έκθεσης (2020) με θέμα «Το παιδί και ο κόσμος του» για τα 15 χρόνια του Δικτύου για τα Δικαιώματα του παιδιού. Μέσα από στοχευμένες παρατηρήσεις πάνω σε μία από τις εικαστικές δημιουργίες του καλλιτέχνη STMTS, οι εκπαιδευόμενοι σταδιακά οδηγούνται σε βαθύτερες αφαιρετικές

σκέψεις επί του τρόπου που βιώνουν την καθημερινότητά τους. Με τη σειρά τους, αυτές οι σκέψεις δίνουν τη θέση τους σε στοχευμένες συζητήσεις πάνω σε θέματα όπως η αλλοτρίωση της προσωπικότητας, ο καταναλωτισμός, ο ελεύθερος χρόνος, η επικοινωνία κ.ά. Εν κατακλείδι, στο άρθρο επιχειρείται η ανάπτυξη μιας επιχειρηματολογίας που θεωρεί ότι τα σύγχρονα έργα τέχνης μπορούν να αποτελέσουν μοχλό κριτικής συνειδητοποίησης επί σειράς θεμάτων που ταλανίζουν τον σύγχρονο άνθρωπο.

1. Θεωρητική τοποθέτηση

1.1 Οι τέχνες στο πλαίσιο της φρεϊρικής προσέγγισης της μάθησης

Οι συστήσεις για το ποιος είναι ο Paulo Freire είναι περιττές, δεδομένου ότι ο Βραζιλιάνος στοχαστής και παιδαγωγός είναι ήδη γνωστός στους αναγνώστες από προηγούμενα άρθρα της Επιστημονικής Ένωσης Εκπαίδευσης Ενηλίκων (ΕΕΕΕ). Ενδεικτικά, αναφέρομαι σε εξειδικευμένα άρθρα και αφιερώματα του Περιοδικού της ΕΕΕΕ (τεύχη 1,2,3,4,10,15,17) για τον Freire και το έργο του αλλά και στο blog της ΕΕΕΕ.

Μάλιστα, οι φιλοσοφικές απόψεις του Freire παραμένουν επίκαιρες, καθώς μέσα από αυτές διεκδικεί στην πράξη έναν καλύτερο κόσμο και μια απελευθερωτική εκπαίδευση με ουμανιστικά χαρακτηριστικά. Επίσης, προβληματισμοί για το επίκαιρο των απόψεών του έχουν ήδη βιβλιογραφικά αναφερθεί με πιο χαρακτηριστική την τοποθέτηση του Tyson E. Lewis στο άρθρο “The Future of the Image in Critical Pedagogy” (Lewis, 2009, 2011). Παράλληλα, στη διαδρομή του χρόνου έχουν προταθεί μεθοδολογίες στηριγμένες στο φρεϊρικό μοντέλο (Barbosa, 1996 · Villiers, 2012). Φυσικά, στο βασικό του βιβλίο “Pedagogy of the Oppressed” (1970) γίνεται ρητή αναφορά στις έννοιες και τα στάδια της κωδικοποίησης και αποκωδικοποίησης των οπτικών ερεθισμάτων, αλλά και στις «θεματικές αναπαραστάσεις» “generative themes” που αντανακλούν την κοινωνική πραγματικότητα των μελών-μαθητών των ομάδων μάθησης στις οποίες λάμβαναν μέρος (culture circles). Μάλιστα για τις έννοιες αυτές γίνεται ιδιαίτερη αναφορά στο πλαίσιο του παρόντος άρθρου.

Αυτό που δεν είναι ίσως γνωστό και πρέπει να τονιστεί είναι το γεγονός ότι ο Freire αποτελεί πηγή έμπνευσης για πολλούς εκπαιδευτές που εμπλέκουν στη διεργασία της μάθησης τις τέχνες με κριτικό τρόπο -Critical Art Educators- προσβλέποντας στην κατανόηση της εκπαιδευτικής διεργασίας ως πολιτικής πράξης (Landkammer, 2019). Μάλιστα, ο Freire εξ' αρχής είχε αναγνωρίσει το δυναμικό ρόλο της τέχνης στη διδασκαλία και τη μάθηση, όντας ο ίδιος πρόεδρος της “Escolinha de Arte do Recife”, ήδη από τη δεκαετία του 50, ενώ κατά τη διάρκεια της εξορίας του, τόσο ο ίδιος όσο και η σύζυγός του, διατήρησαν στενή σχέση με την “Escolinha de Arte de Sao Paulo”.

Προφανώς, δεν είναι μόνο ο Freire που διείδε την αξία των τεχνών στη διεργασία της μάθησης. Πλέον, η θέση της τέχνης στην εκπαίδευση έχει κατοχυρωθεί μέσα από έρευνες, μελέτες, θεωρητικές τοποθετήσεις, μαθησιακά μοντέλα και τεχνικές. Αναμφίβολα δε, έχει τεκμηριωμένα παρατηρηθεί ότι:

-Η μεθοδευμένη παρατήρηση έργων τέχνης προκαλεί τον στοχασμό (Dewey,1934· Giroux, 1997· Greene, 2000· Marcuse, 1978· Perkins, 1996).

-Μεθοδολογίες παρατήρησης έργων τέχνης για ποικίλους εκπαιδευτικούς σκοπούς (π.χ. γνωστικούς, κριτικής και δημιουργικής σκέψης, συναισθηματικής ενδυνάμωσης) αναπτύχθηκαν και συνεχίζουν να αναπτύσσονται και να εφαρμόζονται από τους εκπαιδευτικούς οργανισμούς (Project Zero/Graduate School of Education Harvard).

-Εξειδικευμένη παρατήρηση έργων τέχνης μπορεί να οδηγήσει στον μετασχηματισμό δυσλειτουργικών παραδοχών ή να δράσει απελευθερωτικά καθώς 'επεξηγεί' τον κοινωνικό και πολιτικό ιστό στον οποίο παγιδευτήκαμε, αφού πρώτα τον δημιουργήσαμε (Kokkos, 2021).

Με δεδομένη την αναμφίβολη αξία των αρχών του Freire και με κατοχυρωμένη βιβλιογραφικά τη συμβολή των τεχνών στην ανάπτυξη του στοχασμού, στο παρόν άρθρο επιχειρείται η ανάδειξη του δυναμικού ρόλου σύγχρονων μορφών τέχνης όπως τα graffiti, ως μοχλού ανάδυσης του στοχασμού των ενήλικων μαθητών με στόχο την κριτική συνειδητοποίηση της ύπαρξής τους στον σύγχρονο κόσμο. Για να συμβεί αυτό, αξίζει να παρακολουθήσουμε στις επόμενες παραγράφους την αυθεντική σκέψη του Freire σε σχέση με τον δυναμικό ρόλο της τέχνης στην μάθηση και τη διδασκαλία.

Στον προσωπικό του, λοιπόν, αναστοχασμό, έτσι όπως τον αναφέρει στη συνέντευξη που παραχώρησε την 1^η Σεπτεμβρίου του 1996 στην Christine Ballengee Morris - καθηγήτρια στο Τμήμα Διοίκησης Τεχνών, Εκπαίδευσης και Πολιτικής του Πανεπιστημίου του Οχάιο και διευθύντρια του Πολυπολιτισμικού Κέντρου στο Πανεπιστήμιο του Οχάιο, ο ίδιος ομολογεί ότι καθώς γύριζε σπίτι εξουθενωμένος, αλλά απόλυτα ευτυχής από τις διδασκαλίες τους ένα πράγμα αναρωτιόταν:

“Paulo, γιατί να μη χρησιμοποιήσεις στη διδασκαλία σου κάτι που να προκαλέσει τον στοχασμό των μαθητών σου για την κουλτούρα, πριν να αρχίσουν να επιδίδονται στην ανάγνωση και τη γραφή; Paulo, αυτό που χρειάζονται οι μαθητές σου είναι ευκαιρίες για την προσωπική τους ανάπτυξη και ευκαιρίες για να συλλάβουν το γεγονός ότι η κουλτούρα είναι το αποτέλεσμα της διαμόρφωσης της πραγματικότητας μέσα από την πράξη.

Το αποτέλεσμα της διδακτικής σου παρέμβασης θα πρέπει να είναι η συμβολή σου στη δημιουργία ενός κόσμου που θα κάνει τη διαφορά μέσα από την προσφορά γνώσης (πολιτικής, κοινωνικής, ιστορικής) για όλους. Paulo, νομίζω ότι μέχρι τώρα κάτι έχεις καταφέρει. Αν τα έχεις καταφέρει με τους λιγιστούς συνεργάτες σου να ανοίξεις αυτή την «τρύπα» για να βρείτε το πολύτιμο νερό...αν μπορείτε με τα πενιχρά σας μέσα να πολεμάτε το “κακό” κλίμα που επικρατεί...αν μπορείς να αλλάξεις τον κόσμο που σου παραδόθηκε, γιατί να μη μπορείς να αλλάξεις αυτόν που τώρα διαμορφώνεις;

Η κουλτούρα είναι για μένα το εργαλείο που μπορεί να αλλάξει τον κόσμο. Έτσι, σκέφτηκα ότι θα ήταν πολύ καλή ιδέα να δουλέψω με πραγματικές και συγκεκριμένες περιστάσεις ζωής. Για αυτό και απευθύνθηκα σε ένα γνωστό σε εμένα γλύπτη τον Francisco Brennand, ζητώντας του να δημιουργήσει 10 εικαστικά έργα (visual works) που θα αναπαριστούσαν

συγκεκριμένες και υπαρκτές για τους μαθητές μου εμπειρίες. Αυτό που ήθελα ήταν να προκαλέσω την αναγνωστική διεργασία της κωδικοποίησης μέσα από την παράλληλη ανακάλυψη της σχέσης κουλτούρας και πραγματικότητας. Με τον τρόπο αυτό, δηλαδή μέσα από τη χρήση της τέχνης, πιστεύω ότι θα εξαλείψω την μοιρολατρική διάθεση των μαθητών μου, οι οποίοι αποδίδουν τις οποιεσδήποτε διακρίσεις και ανισότητες που βιώνουν στη μοίρα και τις βουλές του Κυρίου.» (Προσωπική συνέντευξη στον Freire από την Morris C.B. στο Morris, 2008, 57-58).

Προκειμένου να ανταποκριθεί στο κάλεσμα του Freire, ο Brennan μελέτησε το παιδαγωγικό πρόγραμμα του Βραζιλιάνου παιδαγωγού, εκτίμησε τις πολιτικοκοινωνικές συνθήκες και δημιούργησε μια σειρά κεραμικών που άλλωστε ήταν αναπόσπαστο στοιχείο της βραζιλιάνικης κουλτούρας. Ο Brennan επέλεξε να δουλέψει αρχικά με τον πηλό και να ζωγραφίσει πάνω στην επιφάνειά του έχοντας κατά νου, όπως χαρακτηριστικά ο ίδιος έλεγε, ότι:

“Ο πηλός είναι η ίδια η γη, και εμείς οι ίδιοι, ως ανθρώπινα όντα, είμαστε μέρος αυτής.”
(Brennan στο Morris, 2008, σ.58).

Σύμφωνα, λοιπόν, με τη λογική του Freire, τα έργα που ανέθεσε για δημιουργία στον Francisco Brennan περιείχαν στοιχεία επίκαιρων για την εποχή τους πολιτισμικών αναφορών. Μέσα από την κωδικοποίηση και τη διεργασία της αποκωδικοποίησης των μηνυμάτων τους στο πλαίσιο στοχαστικού διαλόγου, οι μαθητές συνειδητοποιούσαν ποια ήταν η θέση τους στην κοινωνία και στον εργασιακό βίο και για ποιο λόγο κατείχαν αυτή τη θέση. Παράλληλα με την κατανόηση της θέσης του εαυτού στην κοινωνική πραγματικότητα, οι συνειδητοποιημένοι πλέον ενήλικοι μαθητές θα μπορούσαν να σχεδιάσουν και να ονειρευτούν έναν καλύτερο, πιο δίκαιο κόσμο, αναγνωρίζοντας και ξεπερνώντας την καταπίεση τους (Freire, 1985). Ίσως είναι σημαντικό στο σημείο αυτό να διευκρινιστούν εκ νέου οι έννοιες της *κωδικοποίησης* και *αποκωδικοποίησης*, κυρίως γιατί θα μας χρησιμεύσουν στην πρακτική εφαρμογή που ακολουθεί στην επόμενη ενότητα.

Η *κωδικοποίηση* είναι η υπάρχουσα κατάσταση, η ίδια η πραγματικότητα που βίωναν οι αναλφάβητοι εκπαιδευόμενοι του Freire, χωρίς όμως να τη γνωρίζουν σε όλες τις διαστάσεις της. Αυτή η υπάρχουσα κατάσταση απεικονιζόταν στα σκίτσα του Brennan, τα οποία αναφέρονταν σε θέματα που ενδιέφεραν τους εκπαιδευόμενους. Κατά κάποιον τρόπο, τα σκίτσα αυτά ήταν το οπτικό ερέθισμα από το οποίο ξεκινούσε μια διαδικασία στοχαστικής μάθησης. Η *αποκωδικοποίηση* είναι η διεργασία του προβληματισμού που προκαλείται με τα κατάλληλα ερωτήματα του εκπαιδευτή, εξ αφορμής των συγκεκριμένων σκίτσων. Έτσι, το σκίτσο πυροδοτούσε τον διάλογο ανάμεσα σε εκπαιδευόμενους και εκπαιδευτή. Ήταν, δηλαδή, μια πράξη ολιστικής μάθησης πάνω στην ίδια την εμπειρία που βίωναν οι εκπαιδευόμενοι. Από αυτή τη διεργασία, προκύπταν οι *παραγωγικές λέξεις* οι οποίες αρχικά αναφέρονταν σε άμεσες περιγραφές και στη συνέχεια αντικαθίσταντο με άλλες λιγότερο άμεσες και περισσότερο θεωρητικές, όπως πολύ σωστά επισημαίνει στο άρθρο της η Χρύσα Μάνθου (2007).

Βασικές συνιστώσες αυτής της μαθησιακής διεργασίας ήταν το μοίρασμα των εμπειριών και η κατάθεση ντοκουμέντων από την ίδια τη ζωή των εκπαιδευομένων. Η μάθηση ήταν πλέον το αποτέλεσμα της ενασχόλησης με σύγχρονα για την εποχή θέματα που επιζητούσαν λύση και απασχολούσαν στην πράξη τους εκπαιδευόμενους (Freire, 1973, σ.139).

Ας δούμε τώρα πιο αναλυτικά, πώς ο Freire ενέταξε τα καλλιτεχνικά ερεθίσματα ως ένα δυναμικό στοιχείο κριτικής συνειδητοποίησης.

Τα οπτικά ερεθίσματα (τα περίφημα σκίτσα), παρουσίαζαν μια υπαρκτή προβληματίζουσα κατάσταση, συμβατή με τις ζωές των εκπαιδευομένων που ενεργοποιούσε τον στοχασμό τους και που προκαλούσε απορίες μέσα σε μαθησιακές συνθήκες διαλόγου. Αξίζει να σημειωθεί ότι η «εκπαιδευτική ομάδα» του Freire δεν εστίαζε στη μεταφορά γνώσης από την πλευρά του εκπαιδευτικού, αλλά, αντίθετα, ζητούσε επιτακτικά την επικοινωνιακή παρουσία του εκπαιδευόμενου, ο οποίος βρισκόταν στην «εκπαιδευτική ομάδα» για να εκφραστεί, να ανταλλάξει απόψεις και σταδιακά να συνειδητοποιήσει τις δυνατότητές του ως ανθρώπινο ον και ως πολίτης (Freire, 1970).

Έτσι, στο πρόγραμμα του Freire ήταν ξεκάθαρη η παιδαγωγική θέση ότι στη διεργασία της μάθησης είναι αναγκαία η κατανόηση της πραγματικότητας που βιώνει ο εκπαιδευόμενος, είναι αναγκαία η γνώση της γλώσσας που χρησιμοποιεί και ο τρόπος που μέχρι τώρα έχει μάθει να μαθαίνει (Freire, 1996, σ.16). Τα οπτικά ερεθίσματα του Francisco Brennand πρόσφεραν αυτό ακριβώς: μια βιωμένη πραγματικότητα, εύκολα αναγνωρίσιμη -γλωσσικά και εμπειρικά σε ένα πρώτο επίπεδο (κωδικοποίηση). Η αποκωδικοποίηση των υφερπουσών αξιών ήταν υπόθεση της «εκπαιδευτικής ομάδας», καθώς ο στοχαστικός διάλογος και η κατάθεση εμπειριών αποκάλυπταν σταδιακά τις όποιες καταπιεστικές σχέσεις (σε επίπεδο εργασιακό ή κοινωνικό). Κυρίως, ο Freire επιθυμούσε να προσφέρει στους εκπαιδευομένους του τρόπους για να απαλλαγούν από την μοιρολατρική αντίληψη πώς «έτσι έχουν τα πράγματα» και δεν μπορούν να αλλάξουν. Αντίθετα, βαθύτατη πεποίθησή του ήταν ότι ο κόσμος αλλάζει προς το καλύτερο, όταν νιώθει και δρα με ελεύθερη βούληση προς την αναζήτηση της αλήθειας (Freire, 2012, όπ. αναφ. στο Madero, 2017). Μοιραία αυτή η αλήθεια θα οδηγούσε στην συνειδητοποίηση κάθε είδους καταπιεστικής δομής και σε ενδεχόμενη χειραφέτηση των εκπαιδευομένων.

1.2 Από τη θεωρία στην πράξη: η κριτική ανάγνωση των έργων τέχνης με στόχο τη χειραφέτηση.

Ο Freire επιλέγει τη χρήση οπτικών ερεθισμάτων που αναδεικνύουν την πραγματικότητα που βιώνουν οι εκπαιδευομένοι του στον εργασιακό ή κοινωνικό-οικογενειακό βίο. Ονομάζει αυτά τα οπτικά ερεθίσματα «generative images». Οι εκπαιδευόμενοι του σε πλαίσιο διαλόγου τα αποκωδικοποιούν στους λεγόμενους «κύκλους πολιτισμού και μάθησης» (culture cycles), με στόχο τόσο τον γραμματισμό όσο και την κριτική συνειδητοποίηση που βίωναν ως πολίτες στη Βραζιλία της δεκαετίας του '60. Η ιδέα του ήταν απλή: η αποκωδικοποίηση των οπτικών ερεθισμάτων που αντανάκλα το έργο τέχνης αποτελεί έναν τρόπο κατανόησης της πραγματικότητας (των κοινωνικών και πολιτικών

σχέσεων) μέσα στην οποία είναι ενταγμένος ο παρατηρητής-εκπαιδευόμενος. Για τον Freire ήταν σημαντικό να «αναγνωρίσει» ο εκπαιδευόμενος τον εαυτό του μέσα στο έργο τέχνης. Μόνο έτσι θα μπορούσε να ξεδιπλώσει τις σκέψεις του και να αναφερθεί στις εμπειρίες του, σε πρώτη φάση απλά περιγράφοντάς τες (κωδικοποίηση) και σε δεύτερη φάση κριτικά αναλύοντάς τες (αποκωδικοποίηση). Η όλη διεργασία λάμβανε χώρα σε συνθήκες επιχειρηματολογημένου διαλόγου (discourse). Μέσα σε μια ατμόσφαιρα εμπιστοσύνης οι εκπαιδευόμενοι σταδιακά διένυαν τέσσερα επίπεδα συνειδητότητας: Στο 1^ο στάδιο (το λεγόμενο στάδιο της αμετάβατης συνείδησης) αδυνατούσαν να κατανοήσουν την καταπιεστική κοινωνικο-πολιτιστική τους κατάσταση, ενώ στο 2^ο στάδιο (μισοαμετάβατη συνείδηση) τη θεωρούσαν ως δεδομένη. Στο 3^ο όμως στάδιο (το λεγόμενο στάδιο της απλοϊκής μεταβατικότητας) άρχιζαν να θέτουν ερωτήματα, βγαίνοντας από τη σιωπή τους, ενώ στο 4^ο (κριτική συνειδητοποίηση) άρχιζαν να αμφισβητούν την εγκυρότητα των κοινωνικών και πολιτισμικών κανόνων (Βαϊκούση, 2019, στο Κόκκος και συν., 2019).

Σε κάθε περίπτωση η όλη διεργασία εκκινούσε από μια συγκεκριμένη-συνήθως καταπιεστική κοινωνικο-πολιτική αντίληψη που είχε ο ιδεαλιστής Freire για την κοινωνική πραγματικότητα (generative theme), την οποία ήθελε να επικοινωνήσει στους εκπαιδευόμενους του δια μέσου των έργων τέχνης. Παρόλο που η διεργασία της κωδικοποίησης και αποδωκοποίησης ήταν καθοδηγούμενη από τον εκπαιδευτή, παρόλο που προβαλλόταν η αντίληψη που ο Freire (1973) είχε για την κοινωνική πραγματικότητα, σίγουρα ήταν μια αρχή για στοχαστική ενεργοποίηση των ομάδων μάθησης (culture groups). Τα απλοϊκά πολλές φορές σκίτσα του Francisco Brennand και αργότερα του Vicente de Adreu που τα αναβίωσε, ήταν ικανά να οδηγήσουν στη λογική κατανόηση της πραγματικότητας σε πρώτη φάση (κωδικοποίηση) και στην αναγνώριση των αιτιών που συχνά ευθύνονται για τον καταπιεστικό χαρακτήρα αυτής της πραγματικότητας (αποκωδικοποίηση), σε δεύτερη φάση. Έτσι, ο Francisco Brennand δημιούργησε 11 υπαρκτές κωδικοποιημένες εμπειρίες ζωής, που προκαλούσαν τους εκπαιδευόμενους σε διαλογική συζήτηση με στόχο την βαθύτερη κατανόησή τους (αποκωδικοποίηση). Συχνά, η βαθύτερη κατανόηση οδηγούσε στην συνειδητοποίηση της καταπίεσης που οι ίδιοι ένιωθαν ως εργαζόμενοι ή ως πολίτες, όπως επίσης και στην βαθύτερη κατανόηση του εαυτού. Ουσιαστικά, ο παρατηρητής-εκπαιδευόμενος σταδιακά βίωνε μια μετάβαση από το συγκεκριμένο γεγονός στην αφηρημένη έννοια, ενδυναμώνοντας με αυτόν τον τρόπο παράλληλα και το γνωστικό δυναμικό του.

Πόσο σύγχρονη μπορεί να είναι αυτή η αντίληψη για τη μάθηση, μπορεί ο καθένας να το αντιληφθεί. Αυτό που είναι ενδιαφέρον, ωστόσο, είναι να προσπαθήσει κανείς να επιλέξει έργα τέχνης που να συνάδουν με τη λογική του Freire: σχετικά απλά στη σύλληψή τους, έτσι ώστε η κωδικοποίηση να αποτελεί μια προσβάσιμη διεργασία, αλλά με πολλά υποκείμενα νοήματα, έτσι ώστε η αποκωδικοποίησή τους να είναι «ωφέλιμη» στο σύγχρονο εκπαιδευόμενο, δηλαδή να τον καθιστούν ικανό:

-Να μπορεί να αντιληφθεί τη θέση του στον σύγχρονο κόσμο.

-Να μπορεί να κατανοήσει υφέρποντα κοινωνικά και πολιτικά μοτίβα.

-Να μπορεί να ελέγχει διεργασίες που τον καθιστούν χειραφετικό.

Θεωρώ πως τέτοιου είδους έργα τέχνης μπορούν να αναζητηθούν και να επιλεγούν για να εξυπηρετήσουν προγράμματα εκπαίδευσης που συνάδουν με τις αρχές του Freire.

2. Πρακτική εφαρμογή της κωδικοποίησης και αποκωδικοποίησης

2.1 Τα graffiti ως καλλιτεχνήματα που κωδικοποιούνται και αποκωδικοποιούνται με στόχο τη χειραφέτηση

Αναμφίβολα, τα έργα τέχνης του Francisco Brennand δε μπορούν να εξυπηρετήσουν τις ανάγκες των εκπαιδευόμενων μισό και παραπάνω αιώνα μετά. Όχι γιατί δε φέρουν σημαντικά μηνύματα (αποκωδικοποίηση), αλλά γιατί πάσχουν ως προς το πρώτο βήμα προσπέλασής τους, την κωδικοποίηση. Οι φιγούρες των ξυπόλυτων αγροτών Βραζιλιάνων, του δασκάλου που διδάσκει με το χάρακα στο χέρι, της μητέρας που στρέφεται στα του οίκου της, είναι ξεθωριασμένα πρότυπα κοινωνικής και εργασιακής συμπεριφοράς που ελάχιστα επιτυγχάνουν, σήμερα, τον αρχικό στόχο που επιδίωκε ο Freire: την λογική κατανόηση της πραγματικότητας. Ποια, λοιπόν, σύγχρονα έργα τέχνης θα μπορούσαν να τα αντικαταστήσουν; Ποια σύγχρονα έργα τέχνης μοιάζουν να είναι απλοϊκά καμωμένα, ώστε εύκολα να γίνονται κατανοητά, αλλά στην ουσία θίγουν σημαντικά ζητήματα της σύγχρονης ζωής; Η απάντηση μπορεί να προκαλεί πολλές απαντήσεις, ωστόσο στο πλαίσιο αυτού του άρθρου η εστίαση αφορά στα graffiti.

Η όλη προσέγγιση στοχεύει στην εύρεση αναλογιών ανάμεσα στα σκίτσα που κατά παραγγελία χρησιμοποιούσε ο Freire με τα σύγχρονα graffiti. Η αναγνώριση των αναλογιών θα επιτρέψει την «αντικατάσταση» των σκίτσων που παραδοσιακά χρησιμοποιούσε ο Freire με σύγχρονα-φρέσκα έργα τέχνης που ο παρατηρητής αντικρίζει στη γειτονιά του καθημερινά, τα οποία αντανakλούν-εκπέμπουν μηνύματα που δεν αφήνουν αδιάφορο το σύγχρονο πολίτη, αλλά, αντίθετα, προβληματίζουν και ευαισθητοποιούν επί κρίσιμων θεμάτων (πολιτικών, κοινωνικών, οικολογικών, ηθικών).

2.2 Τα graffiti ως εν δυνάμει έργα τέχνης πολιτικής και κοινωνικής αφύπνισης

Στις παραγράφους που ακολουθούν παρουσιάζεται εν συντομία η φιλοσοφία των graffiti με στόχο την εύρεση πιθανών αναλογιών σύμφωνων της λογικής του Freire σε σχέση με τη χρήση τους στην εκπαιδευτική πράξη.

Τα graffiti ως σύγχρονη μορφή καλλιτεχνικής έκφρασης σε δημόσιους χώρους, κυρίως τοίχους πόλεων, -κι όχι ως αποδεικτικά στοιχεία βανδαλισμού- απέκτησαν υπόσταση από τη στιγμή που περιείχαν κοινωνικά, πολιτικά, ηθικά μηνύματα δοσμένα μέσα από τους κανόνες της αισθητικής. Αρχικά, αποτελούσαν ένα είδος διαμαρτυρίας για τα πολιτικά δρώμενα (π.χ. αντιφασιστικά συνθήματα κατά την περίοδο του 2^{ου} Παγκοσμίου Πολέμου, ή κατά την περίοδο της πτώσης του τείχους του Βερολίνου το 1989, ή στη φάση της διαδήλωσης στη Γένοβα το 2001). Γενικότερα, το περιεχόμενο της σύνθεσής τους δήλωνε και εξακολουθεί να δηλώνει μια αντίδραση στο κατεστημένο, μια διαμαρτυρία ικανή να διαταράξει την απάθεια, εκπροσωπώντας τη φωνή μιας λαϊκής κουλτούρας που έχει, όμως,

μάθει να σιωπά. Το κίνημα των graffiti έγινε γνωστό τη δεκαετία του '60 στην Νέα Υόρκη από πολιτικούς ακτιβιστές των αστικών γκέτο (Abel et al., 1977). Αυτή, θεωρώ ότι είναι η πρώτη αναλογία με τα σκίτσα που χρησιμοποιούσε ο Freire την ίδια ακριβώς χρονική περίοδο, κάτω από διαφορετικές, αλλά φλέγουσες κοινωνικοπολιτικές περιστάσεις, στην άλλη πλευρά του πλανήτη.

Σήμερα και σταδιακά, τα graffiti έχουν αρχίσει να αποκτούν πέρα από φορέα διαμαρτυρίας εικαστική αξία. Οι καλλιτέχνες που ζωντανεύουν τις μουντές πόλεις μας, δεν περιορίζονται στην υπογραφή τους σε τοίχους κτηρίων, ούτε αποκλειστικά σε λεκτικά μηνύματα μετατρέποντας το graffiti σε street art. Αποτυπώνουν εικαστικά τα μηνύματά τους, επικεντρώνονται κοντά στα άλλα και σε παγκόσμια ζητήματα που προβληματίζουν τον καθένα μας, εγείρουν ερωτήματα ως προς την ποιότητα της καθημερινότητάς μας στις μεγαλουπόλεις και όχι μόνο. Αυτή είναι η δεύτερη αναλογία σε σχέση με τα κρίσιμα ζητήματα που θίγονται στα έργα τέχνης τόσων αυτών που χρησιμοποιούσε ο Freire, όσο και των graffiti. Μια τρίτη αναλογία θα μπορούσε να θεωρηθεί ότι τόσο τα έργα που χρησιμοποιούσε ο Freire, όσο και κάποια από τα graffiti δημιουργήθηκαν ή δημιουργούνται ύστερα από ανάθεση, εξυπηρετώντας τα ιδεώδη του φορέα τους.

Συνακόλουθα, η προσπάθεια εύρεσης αναλογιών ανάμεσα στα graffiti και στα σκίτσα που χρησιμοποιούσε ο Freire, αποκτά νόημα καθώς στις μέρες μας και ειδικά στις δυτικού τύπου κοινωνίες όπου ζούμε, υπάρχει αναλφαβητισμός, όχι όμως γλωσσικός, όπως συνέβαινε στη Βραζιλία της δεκαετίας του '60, αλλά σίγουρα περιβαλλοντικός, κοινωνικός και πληροφοριακός. Η χειραφέτηση μπορεί να μην είναι πολιτική, αφού το δικαίωμα ψήφου είναι κατοχυρωμένο για κάθε πολίτη επικυρώνοντας την ενηλικίωσή του, ορίζοντας τα δικαιώματα και τις υποχρεώσεις του, ωστόσο χειραφετικά ζητήματα σε εργασιακό επίπεδο ή σε επίπεδο αποδοχής της διαφορετικότητας είναι ακόμα ζητούμενα. Η θέση του σύγχρονου πολίτη απέναντι σε παγκόσμια ζητήματα, όπως ο πόλεμος και η διασφάλιση της ειρήνης, η χρήση της τεχνολογίας στην καθημερινή ζωή, η αύξηση των κοινωνικών ανισοτήτων στις ευνομούμενες και ηθικά προηγμένες δυτικού τύπου κοινωνίες με αποκορύφωμα τους άστεγους, τους κοινωνικά και ηλικιακά περιθωριοποιημένους, η διαχείριση των ροών ανθρώπων που ξεριζώνονται από τις πατρίδες τους είναι λίγα από τα υπαρκτά generative themes που ταλανίζουν τον μέσο πολίτη των δυτικών κοινωνιών, στις οποίες ανήκουμε κι εμείς.

Αν λοιπόν, θέλουμε να τοποθετηθούμε απέναντι σε αυτά τα ζητήματα με στόχο τη χειραφέτησή μας, δεν έχουμε παρά να αναζητήσουμε εκπαιδευτικές πρακτικές που να τα προσεγγίζουν. Επανερχόμενοι στο φρεϊρικό παράδειγμα και σεβόμενοι τη λογική με την οποία γράφεται το παρόν άρθρο, ας στρέψουμε τη σκέψη μας στα λόγια του ίδιου του καλλιτέχνη που εξηγεί γιατί επιλέγει να ζωγραφίζει στους τοίχους της Αθήνας παιδιά:

«Δε ζωγραφίζω παιδιά επειδή είναι συμπαθητικά ή γλυκά. Τα χρησιμοποιώ ως το μέσο προκειμένου να περάσω μέσα από αυτά κάποια μηνύματα, να ερμηνεύσω καταστάσεις, να κάνω χιούμορ, να δημιουργήσω συναισθήματα. Επιλέγω τα παιδιά, γιατί η νεανική ηλικία είναι η πιο αθώα, οι άνθρωποι έχουν άμεση επαφή με το συναισθημά τους, δεν έχουν

δόλο, δεν εντάσσονται σε ομάδες συμφερόντων. Τα παιδιά είναι ελεύθερα» (STMTS, <https://provocateur.gr>).

2.3 Ανάπτυξη παραδείγματος: κωδικοποίηση και αποκωδικοποίηση ενός graffiti του καλλιτέχνη STMTS

Στις παραγράφους που ακολουθούν επιχειρείται ένας διάλογος με ένα εικαστικό έργο του STMTS ενταγμένο στη λογική του Freire. Από την γκάμα των καλλιτεχνών που υπηρετούν την τέχνη της art street, επιλέχθηκε ενδεικτικά ο STMTS, για το περιεχόμενο των μηνυμάτων που εκπέμπουν τα έργα του (<https://www.stmtsart.com>).

Αυτά τα έργα που συχνά προσπερνάμε σιωπηλά, θα μπορούσαν να αποτελέσουν πηγή στοχαστικής μάθησης καθώς θίγουν, εφόσον αποκωδικοποιηθούν, θέματα όπως η αλλοτρίωση, η επικαλυμμένη αλήθεια, το δίπολο ειρήνη-πόλεμος, η διττή φύση του ανθρώπου (ως φορέα καλοσύνης και μίσους), η παιδική αθωότητα, ο συναισθηματικός πόνος, η ονειροπόληση κ.ά.

Στον πίνακα που ακολουθεί, επιχειρείται, η κωδικοποίηση, ορίζονται δηλαδή τα «αντικείμενα-οπτικά ερεθίσματα» του έργου τέχνης που είναι ξεκάθαρα στον παρατηρητή με μια πρώτη ματιά. Στη συνέχεια, αυτά τα «αντικείμενα» συσχετίζονται με τις καθημερινές εμπειρίες μας και μεταφέρονται στην αφαιρετική σφαίρα της σκέψης, μετατρέπόμενα σε γενικευμένες έννοιες που προβληματίζουν (αποκωδικοποίηση). Οι γενικευμένες έννοιες δίνουν το έναυσμα για περαιτέρω συζήτηση στο πλαίσιο της οποίας προβάλλονται απόψεις και προβληματισμοί για την έννοια της καταπίεσης (σε επίπεδο κουλτούρας, εργασίας και αυτοέκφρασης, ανισοτήτων) σε έναν κόσμο που φαινομενικά μοιάζει να είναι μη καταπιεστικός και σέβεται τα δικαιώματα του πολίτη. Με τον τρόπο αυτό εδραιώνεται η σχέση ανάμεσα στον παρατηρητή με το αντικείμενο (έργο τέχνης). Μόνο που αυτή τη φορά το αντικείμενο σχετίζεται άμεσα με τα εμπειρικά δεδομένα του παρατηρητή και τη θέση τους μέσα στον κόσμο. Στα εν λόγω έργα του STMTS (2019) που κοσμούν τοίχους των εσωτερικών γραφείων κτηρίου στο Muscat του OMAN, τα καταπιεστικά στοιχεία, ή τα ανεκπλήρωτα όνειρα με μια πρώτη ματιά δε φαίνονται. Αντίθετα, κυριαρχεί η ψευδαίσθηση μιας καθόλα νομοτελειακά αναμενόμενης σύγχρονης τυπικής αστικής ζωής. Την ψευδαίσθηση αυτή καλείται η εκπαιδευτική ομάδα να αποκαθλώσει με τη φρεϊρική προσέγγιση.

Η όλη μαθησιακή συνθήκη ξεκινά με την απλή παρατήρηση του έργου τέχνης, δηλαδή με την κωδικοποίηση των αντικειμένων που περιέχονται σε αυτό, έχοντας ως αφορμή το παραγωγικό θέμα (generative theme) *η ζωή στη μεγαλούπολη*. Για την διευκόλυνση της διεργασίας της κωδικοποίησης το έργο τέχνης έχει χωριστεί σε πέντε επίπεδα οπτικού βάθους με τα ανάλογα υποβοηθητικά ερωτήματα όπως: «Τι βλέπετε; Πόσα επίπεδα διακρίνετε; Τι βλέπετε σε κάθε επίπεδο;»

Τα πιθανά επίπεδα παρατήρησης είναι τα εξής:

- 1^ο επίπεδο: Μεγαλούπολη
- 2^ο επίπεδο: Μέσα μαζικής μεταφοράς
- 3^ο επίπεδο: Ενήλικοι- εργαζόμενοι-πολίτες

- 4^η επίπεδο: Παιδιά-σκύλος-πτηνό
- 5^ο επίπεδο: το έργο ως όλον

Ο αναγνώστης μπορεί να επισκεφτεί το προσωπικό ψηφιακό χώρο του καλλιτέχνη για να εξοικειωθεί με τα επίπεδα παρατήρησης του συγκεκριμένου έργου στον σύνδεσμο:

<https://www.stmtsart.com/p/kpmg-stmts-interior-murals-for-kpmg-in.html>

Στον τρίστηλο πίνακα που ακολουθεί έχει γίνει μια προσπάθεια παρουσίασης τριών βημάτων (κωδικοποίηση-αποκωδικοποίηση-κριτική ανάλυση) που σταδιακά προκαλούν στοχασμό σύμφωνα με τη λογική του Freire. Ουσιαστικά οι δύο πρώτες στήλες κατά κάποιον τρόπο αναφέρονται στο 1^ο και 2^ο επίπεδο της «αμετάβατης και μισοαμετάβατης συνείδησης». Ωστόσο, η 3^η αναφέρεται στην φάση κατά την οποία οι εκπαιδευόμενοι αρχίζουν να θέτουν ερωτήματα συνάδει με το επίπεδο της «απλοϊκής μεταβατικότητας», προλειαίνοντας το έδαφος για την κριτική συνειδητοποίηση.

Πίνακας 1: Κωδικοποίηση-Αποκωδικοποίηση-Κριτική Ανάλυση

1^ο επίπεδο: Μεγαλούπολη

Κωδικοποίηση: Παραγωγικές λέξεις-φράσεις που δηλώνουν άμεση περιγραφή μιας κατάστασης	Αποκωδικοποίηση: Βαθύτερα θέματα που προκύπτουν από τις παραγωγικές λέξεις-φράσεις (θεματικές αναπαραστάσεις)	Στοχαστικά ερωτήματα στο πλαίσιο του διαλόγου που οδηγούν στην κριτική ανάλυση της κωδικοποιημένης κατάστασης
Κτήρια μεγαλούπολης Γκρι κτήρια με διατηρημένη πρόσοψη Γκρι ουρανοξύστες Τα κτήρια περιβάλλονται από λευκό χρώμα.	-Το απρόσωπο (άχρωμο) της μεγαλούπολης -Ακόμα κι αν διατηρηθούν οι προσόψεις των κτηρίων που δηλώνουν τον σεβασμό στην ιστορία της πόλης, αυτή η ιστορία έχει ισοπεδωθεί -ενσωματωθεί μέσα στο αστικό τοπίο (άχρωμη).	Ποιος ευθύνεται για το ξεθώριασμα της ιστορίας; Κερδίζουμε ή χάνουμε από αυτή τη διεργασία ως κοινωνικά όντα;
Το λευκό χρώμα διαχωρίζει τα κτήρια από τον ουρανό.	<i>Αποκοπή από το φυσικό περιβάλλον</i> Η πόλη δεν έχει καμία σχέση με τον φυσικό κόσμο. Είναι περιχαρακωμένη στον ίδιο	Ποιες μπορεί να είναι οι επιπτώσεις της μη αντίληψης του φυσικού κόσμου; Ο άνθρωπος τελικά πού ανήκει: στον φυσικό κόσμο ή στον κόσμο που ο ίδιος

	της τον εαυτό, δεν αποτελεί μέρος του φυσικού περιβάλλοντος.	δημιούργησε; Μήπως αυτοπαγιδεύτηκε - περιχαρακώθηκε μέσα σε αυτόν;
Ο ουρανός έχει κίτρινες και πορτοκαλί περιοχές απομακρυσμένες μεταξύ τους. Κοντά στο κίτρινο διακρίνονται πράσινα στοιχεία. Κοντά στο πορτοκαλί διακρίνονται μοβ και πράσινα στοιχεία.	<i>Φυσικό περιβάλλον-αστικό τοπίο: αποκοπή</i> Η έντονη αντίθεση ουρανού-κτηρίων, κάνει τον ουρανό αφύσικα έντονο χρωματικά.	Μπορεί ο σύγχρονος άνθρωπος να αντιληφθεί την ουσία του φυσικού κόσμου;

2^ο επίπεδο: Μέσα μαζικής μεταφοράς

Κωδικοποίηση: Παραγωγικές λέξεις-φράσεις που δηλώνουν άμεση περιγραφή μιας κατάστασης	Αποκωδικοποίηση: Βαθύτερα θέματα που προκύπτουν από τις παραγωγικές λέξεις-φράσεις (θεματικές αναπαραστάσεις)	Στοχαστικά ερωτήματα στο πλαίσιο του διαλόγου που οδηγούν στην κριτική ανάλυση της κωδικοποιημένης κατάστασης
Λεωφορεία, ταξί, ιδιωτικά αυτοκίνητα σε έντονα χρώματα, ιδιωτικά αυτοκίνητα διαφόρων ειδών (σπορ, οικογενειακά)	<i>Απουσία συνειδητότητας</i> Τα μεταφορικά μέσα ως στοιχείο του αστικού τοπίου: Χωρίς οδηγό, μας υπενθυμίζουν το ρόλο τους: κίνηση. Η άναρχη κατεύθυνση δηλώνει την <i>απουσία στόχου, έλλειψη προορισμού, μη συνειδητές πράξεις, ή μηχανικές κινήσεις</i> στο πλαίσιο μιας τυπικής ημέρας εργασίας.	Γιατί όταν οδηγώ παύω να είμαι εγώ; Γιατί παύω να υπάρχω; Γιατί οι σκέψεις της εργασίας μου με απορροφούν στον ύψιστο βαθμό; Ποιος είμαι στα αλήθεια στο πλαίσιο της καθημερινότητάς μου; Πόσο αυθύπαρκτα λειτουργώ; Υπάρχω;
Άναρχη κίνηση		
Απουσία σηματοδοτών		
Απουσία επιβατών		
Απουσία κίνησης		
Τα χρωματιστά αυτοκίνητα έρχονται σε αντίθεση με το άχρωμο της πόλης και σε αντίθεση με την κίνηση των		

σωμάτων που ακολουθεί στο επόμενο επίπεδο.		
--	--	--

3^ο επίπεδο: Ενήλικοι- εργαζόμενοι-πολίτες

Κωδικοποίηση: Παραγωγικές λέξεις-φράσεις που δηλώνουν άμεση περιγραφή μιας κατάστασης	Αποκωδικοποίηση: Βαθύτερα θέματα που προκύπτουν από τις παραγωγικές λέξεις-φράσεις (θεματικές αναπαραστάσεις)	Στοχαστικά ερωτήματα στο πλαίσιο του διαλόγου που οδηγούν στην κριτική ανάλυση της κωδικοποιημένης κατάστασης
Εργαζόμενοι (πλήθος) Διαφορετικά ντυμένοι Διαφορετικά επαγγέλματα	<i>Αγορά εργασίας</i>	Πόσο «σημαντικοί» είναι οι επαγγελματικοί μας στόχοι; Ποιους εξυπηρετούν;
Άνθρωποι σε κίνηση, σε ένταση, χωρίς βλεμματική επαφή	<i>Αρνητικά συναισθήματα ως αποτέλεσμα του αστικού τρόπου ζωής</i> -άγχος, ένταση	
Άνθρωποι απορροφημένοι στις σκέψεις τους	<i>Αρνητικές καταστάσεις ως τυπικές στάσεις ζωής</i> -Απομόνωση	
Άνθρωποι με σκυμμένο κεφάλι που επικοινωνούν μέσω κινητών συσκευών	<i>Έλλειψη διαπροσωπικής επικοινωνίας ως σύγχρονης συνθήκης ζωής,</i> -Έλλειψη προσωπικού χρόνου -Επιφανειακή επικοινωνία (εν κινήσει) -Ωράριο εργασίας-κατάργηση ωραρίου εργασίας	Υπάρχει συνεκτικός κοινωνικός ιστός ανάμεσά μας; Τα συμφέροντά μας πόσο «κοινωνικά» είναι; Αφορούν κάποιον άλλον πέρα από εμάς; Είναι η επικοινωνία μας ουσιαστική; Βελτιώνει την προσωπικότητά μας;

	<ul style="list-style-type: none"> -Καταπάτηση εργασιακών δικαιωμάτων -Ελεύθερος χρόνος -Απουσία ενδοσκόπησης -Συνεχής απασχόληση του μυαλού 	<p>Αφήνει περιθώρια αναστοχασμού και αυτοβελτίωσης;</p> <p>Γιατί η εργασία κατατρώει τον προσωπικό μας χρόνο; Ποιον εξυπηρετεί η μονομέρεια της σκέψης;</p>
<p>Άνθρωποι που πηγαίνουν δεξιά ή αριστερά</p> <p>Ο καθένας «στον κόσμο του»</p>	<p><i>Εγωκεντρισμός-μη κοινοί στόχοι: χαρακτηριστικό του αστικού τρόπου ζωής</i></p> <ul style="list-style-type: none"> -Αποπροσανατολισμός -Εγωκεντρισμός 	<p>Πόσο βυθισμένοι είμαστε στις προσωπικές μας επιδιώξεις. Έχουμε ποτέ σκεφτεί πιθανές «κοινές» επιδιώξεις για το κοινό καλό της γειτονιάς μας;</p>
<p>Διαφορετικά ρούχα, διαφορετικές τσάντες, Διαφορετικοί ρόλοι</p>	<p><i>Κοινωνική διαστρωμάτωση</i></p>	<p>Παρόλο που οι άνθρωποι έχουν διαφορετικό επάγγελμα, κινούνται με τον ίδιο τρόπο (γρήγορα και απορροφημένοι στον κόσμο τους). Ποιες ανάγκες επέβαλαν αυτό το μοτίβο της συμπεριφοράς; Πόσο «δικές» μας είναι;</p>
<p>Ψώνια</p>	<p><i>Καταναλωτισμός</i></p>	<p>Πόσος προσωπικός χρόνος αφιερώνεται στον καταναλωτισμό; Αποτελεί ο καταναλωτισμός μέρος του τρόπου ζωής μας;</p>
<p>Τσάντα υπολογιστή</p>	<p><i>Κατάργηση ωραρίου εργασίας</i></p>	<p>Ποιον εξυπηρετεί η διαρκής απασχόληση με ζητήματα εργασίας;</p>
<p>Τσάντα περασμένη διαγώνια</p>	<p><i>Ανασφάλεια</i></p>	<p>Γιατί νιώθω απροστάτευτος στην ευνομούμενη πόλη μου;</p>

4^η επίπεδο: Παιδιά-σκύλος-πτηνό

<p>Κωδικοποίηση:</p> <p>Παραγωγικές λέξεις-φράσεις που δηλώνουν άμεση περιγραφή μιας κατάστασης</p>	<p>Αποκωδικοποίηση:</p> <p>Βαθύτερα θέματα που προκύπτουν από τις παραγωγικές λέξεις-φράσεις (θεματικές αναπαραστάσεις)</p>	<p>Στοχαστικά ερωτήματα στο πλαίσιο του διαλόγου που οδηγούν στην κριτική ανάλυση της κωδικοποιημένης κατάστασης</p>
<p>Δύο παιδιά εν κινήσει στρέφουν το βλέμμα προς την ίδια κατεύθυνση.</p> <p>Ένα αγόρι κι ένα κορίτσι:</p> <p>Αγορίστικο και κοριτσίστικο ντύσιμο το κορίτσι φοράει ροζ φουστάνι το αγόρι μπλε παντελόνι κόκκινη μπλούζα: τα ρούχα παραπέμπουν σε προηγούμενες δεκαετίες</p>	<p><i>Ξεκάθαροι ρόλοι</i></p> <p><i>κοινός σκοπός</i></p>	<p>Πόσο απέχουμε από τα όνειρα της νεότητας; Ποιοι στόχοι που τέθηκαν στην αρχή της νιότης αναζητήθηκαν και υλοποιήθηκαν στην ενήλικη ζωή;</p>
<p>Ποδήλατο</p>	<p><i>Προς τη συνειδητή επίτευξη προσωπικού στόχου</i></p> <p><i>Κίνηση, ελευθερία, διακοπές, περιπέτεια, διαδρομή, ταξίδι, ισορροπία,</i></p>	<p>Πόσο πολύ απολαμβάνουμε το ταξίδι της καθημερινότητάς μας;</p> <p>Τι μας εμποδίζει να νιώσουμε την περιπέτεια της κάθε ημέρας;</p>
<p>Φωτογραφική μηχανή</p>	<p><i>Ανοικτό πνεύμα</i></p> <p><i>Ενδιαφέρον, έκπληξη, ανακάλυψη</i></p>	<p>Ποιος μας στέρησε τις παιδικές αρετές της έκπληξης, της ανακάλυψης, του ενδιαφέροντος; Πόσο υπεύθυνοι είμαστε για αυτή την στέρηση;</p>
<p>Πουλάκι-σκύλος</p>	<p><i>Αλληλεπίδραση- Άνθρωπος και φύση σε συνύπαρξη</i></p>	<p>Έχουμε αντιληφθεί την συνύπαρξή μας με τα στοιχεία της φύσης σε αυτόν τον πλανήτη; Έχουμε αντιληφθεί πώς δεν υπάρχουν κυρίαρχοι σε επίπεδο οικολογίας, αλλά</p>

		αλυσίδα ισορροπημένων σχέσεων;
Θαυμαστικό και ερωτηματικό πάνω από το κεφάλι του σκύλου	<i>Χιούμορ</i>	Τι μας εμποδίζει από το να βιώνουμε τη χαρά της ζωής; Τι χάσαμε στο μεγάλωμά μας; Τι κερδίσαμε; Βλέπουμε την κάθε μέρα ως αποκάλυψη μιας κατάστασης γεμάτης εκπλήξεις και ενδιαφέροντα όπως τότε που ήμασταν παιδιά;

5^ο επίπεδο: το έργο ως όλον

Κωδικοποίηση: Παραγωγικές λέξεις-φράσεις που δηλώνουν άμεση περιγραφή μιας κατάστασης	Αποκωδικοποίηση: Βαθύτερα θέματα που προκύπτουν από τις παραγωγικές λέξεις-φράσεις (θεματικές αναπαραστάσεις)	Στοχαστικά ερωτήματα Στο πλαίσιο του διαλόγου που οδηγούν στην κριτική ανάλυση της κωδικοποιημένης κατάστασης
Τα παιδιά είναι μεγαλύτερα σε μέγεθος. Τα παιδιά μοιάζει να κολλήθηκαν κάτω από το επίπεδο των ενηλίκων, ως ξένο σώμα.	<i>Η ενήλικη ζωή είναι αποκομμένη από την παιδική ηλικία και ό,τι αυτή αντιπροσωπεύει.</i>	Γιατί απαρνηθήκαμε τα όνειρα και τις προσδοκίες της νιότης; Αν κάτι αόρατο τότε μας απελευθέρωνε, ποιο «κάτι» αόρατο τώρα μας εγκλωβίζει;

Η προαναφερόμενη ενδεικτική κωδικοποίηση και αποκωδικοποίηση δίνει το έναυσμα για ποικίλες σκέψεις και εκκινεί τον στοχαστικό διάλογο σε πολλαπλά επίπεδα, κάποια εκ των οποίων αναφέρονται στην 3^η στήλη του προηγούμενου πίνακα. Σκόπιμα δε, δεν ορίζεται το εκπαιδευτικό πλαίσιο (π.χ. φορέας εκπαίδευσης, προφίλ εκπαιδευόμενου), καθώς τα χαρακτηριστικά του εικαστικού έργου, όπως αποδείχθηκε από την προηγούμενη κωδικοποίηση και αποκωδικοποίησή του, το καθιστούν επίκαιρο, δίνοντας την ευκαιρία να χρησιμοποιηθεί σε ποικίλα εκπαιδευτικά περιβάλλοντα. Ωστόσο, ο γνωστικός προσανατολισμός θα μπορούσε να προσδιοριστεί: (π.χ. ανθρωπιστικές-κοινωνικές επιστήμες; θεματολογία: ανθρώπινες σχέσεις, ενηλικιότητα, αγορά εργασίας).

Επίσης, θα πρέπει να σημειωθεί με έμφαση το γεγονός ότι σταδιακά και σχεδόν φυσιολογικά, χωρίς συναισθηματική ή γνωστική πίεση, ο παρατηρητής οδηγείται από μια απλή παρατήρηση σε μια βαθύτερη σκέψη κι από εκεί σε κριτική συνειδητοποίηση ή και αμφισβήτηση της πραγματικότητας ή και ανακατασκευή της (Freire, 1976). Η κριτική συνειδητοποίηση πηγάζει από την επεξεργασία πλέον των ερωτημάτων (τρίτη στήλη), στο πλαίσιο της εκπαιδευτικής ομάδας. Από τα ενδεικτικά ερωτήματα-προβληματικές της τρίτης στήλης προκύπτει ένας συλλογισμός για τη δυναμική των σχέσεων στο σύγχρονο αστικό περιβάλλον, αλλά και για τη θέση μας μέσα σε αυτό στο πέρασμα από την παιδική ηλικία στην ενηλικίωση.

Σύνοψη

Στο παρόν άρθρο «παρακολουθήθηκε» η σκέψη του Βραζιλιάνου παιδαγωγού Freire σε σχέση με τη διδακτική επιλογή της υιοθέτησης σύγχρονων έργων τέχνης ως μοχλού ανάδυσης και συνειδητοποίησης των δομών -κοινωνικών και πολιτικών- που ευθύνονται για την πραγματικότητα που βιώνουν οι πολίτες-μαθητές.

Παράλληλα προτάθηκε μια διεργασία κωδικοποίησης-αποκωδικοποίησης στα πρότυπα του μοντέλου του Freire που απευθύνεται σε ενήλικους εκπαιδευόμενους στο πλαίσιο του κοινωνικού γραμματισμού. Η επιλογή ενός έργου του καλλιτέχνη Σταμάτη Μήτσιου (STMTS) που εκπροσωπεί την art street για κωδικοποίηση και αποκωδικοποίηση των υφερπουσών σύγχρονων κοινωνικών δομών, καθιστά στην όλη προσέγγιση πιο φρέσκια, πιο κοντά στην πραγματικότητα που βιώνεται αυτή τη στιγμή, δίνοντας την ευκαιρία της επικαιροποίησης των παιδαγωγικών αρχών του Βραζιλιάνου παιδαγωγού. Κατά κάποιο τρόπο, ακριβώς όπως ο Brennan εκτίμησε τις πολιτικοκοινωνικές συνθήκες δημιουργώντας καλλιτεχνήματα που την αντανakλούν, έτσι και πολλά σύγχρονα έργα τέχνης, κατά τη γνώμη μου, αντανakλούν τις παρούσες κοινωνικο-πολιτικές συνθήκες, καθώς εκπέμπουν ποικίλα πολιτικά, κοινωνικά, ηθικά μηνύματα προκαλώντας τον στοχασμό, αρκεί κανείς να τα “παρατηρήσει”.

Επομένως, με βάση τα όσα αναφέρθηκαν στο άρθρο, σύγχρονα έργα τέχνης μπορούν να υποστηρίξουν μεθοδολογίες που οδηγούν σε κριτική συνειδητοποίηση της πραγματικότητας και ωθούν σε συλλογισμούς για την αιτία των πραγμάτων. Αν και, από μόνα τους δεν μπορούν να επιφέρουν κοινωνική αλλαγή, ωστόσο συμβάλλουν στη διαμόρφωση ενός τρόπου σκέψης που μπορεί να επιφέρει κοινωνική αλλαγή με την έννοια του επαναπροσδιορισμού της θέσης μας μέσα στον σύγχρονο κόσμο με περισσότερη συνειδητότητα.

Στο πλαίσιο αυτό το επιλεγμένο επί του παρόντος άρθρου έργο τέχνης προσφέρθηκε για κριτική συνειδητοποίηση του σύγχρονου τρόπου ζωής. Όπως αναφέρθηκε στο θεωρητικό μέρος του άρθρου, στο πλαίσιο της συνέντευξης που παραχώρησε ο Βραζιλιάνος παιδαγωγός, ο στοχασμός πάνω στην ίδια την κουλτούρα των εκπαιδευομένων μπορεί κάλλιστα να χρησιμοποιηθεί στη διδασκαλία, πριν συζητηθούν θέματα γνωστικού προσανατολισμού. Μάλιστα, μέσα από το συγκεκριμένο έργο, γίνεται φανερό ότι την κουλτούρα μας την διαμορφώνουμε εμείς οι ίδιοι μέσα από τις πράξεις μας. Προφανώς, η

συνειδητοποίησή τους θα συμβάλλει όχι μόνο στην απόκτηση γνώσεων κοινωνικών, πολιτικών και ιστορικών, αλλά και σε πιθανές προσωπικές αποφάσεις για την υπόστασή μας μέσα στον σύγχρονο κόσμο. Σε κάθε περίπτωση, μέσα από τέτοιου ίδιους μαθησιακές πρακτικές βρισκόμαστε ολοένα και πιο κοντά στην άποψη του Freire που σχολιάστηκε προηγουμένως: “...αν μπορείς να αλλάξεις τον κόσμο που σου παραδόθηκε, γιατί να μην μπορείς να αλλάξεις αυτόν που τώρα διαμορφώνεις;”

Συμπερασματικά, ο σύγχρονος εκπαιδευτής ενηλίκων μπορεί να δουλέψει σύμφωνα με το φρεϊρικό μοντέλο με πραγματικές περιστάσεις ζωής. Στη συγκεκριμένη περίπτωση, με βάση ένα σύγχρονο έργο τέχνης, μέσα στην ίδια την πνοή της πόλης, αναδύεται η σχέση μας με το αστικό τοπίο, η θέση μας ως υπαρξιακών όντων μέσα αυτό και κυρίως η συνειδητή πλέον συσχέτισή μας με τον τρόπο ζωής μας. Κατά κάποιον τρόπο είναι σαν να παύουμε να λειτουργούμε αυτόματα ή όπως θα έλεγε ο Freire μοιρολατρικά, συνειδητοποιώντας την καθημερινότητά μας. Ο μετασχηματισμός της είναι μια άλλη κουβέντα.

Βιβλιογραφικές αναφορές

- Abel, Ernest L., & Buckley, B. E. (1977). *The Handwriting on the Wall: Toward a Sociology and Psychology of Graffiti*. Greenwood Press.
- Barbosa, A. M. (1996). *The image in Art Education*. Editora Perspectiva.
- Dewey, J. (1934). *Art as experience*. The Berkley Publishing Group.
- Freire, P. (1970). *Pedagogy of the Oppressed*. New York. Continuum.
- Freire, P. (1973). *Education for Critical Consciousness*. Continuum.
- Freire, P. (1976). *Education: the practice of Freedom*. Writers and Readers Publishing Cooperative.
- Freire, P. (1985). *The Politics of Education: Culture, Power, and Liberation*. South Hadley, [MA](#), Bergin & Garvey.
- Freire, P. (1996). *Letters to Cristina: Reflections on my life and work*. Routledge.
- Freire, P. (1997). *Pedagogy of the heart*. Continuum Press.
- Freire, P. (2012). *Pedagogy of oppressed*. Bloomsbury. *Language Arts*, 62(1), 15-12.
- Giroux, H. (1997). *Pedagogy and the Politics of Hope: Theory, culture, and schooling*. West View.
- Greene, M. (2000). *Releasing the imagination: Essays on education, the arts, and social change*. Jossey-Bass.
- Kokkos, A. (2021). *Exploring Art for Perspective Transformation (International issues in Adult Education)*. Brill Sense.

- Landkammer, N. (2019). *Reengaging Freire: decoding and re-coding Freire's "generative images" and critical arts education/Another road map school: interviewing histories.* Learning Unit <https://another-roadmap.net/another-roadmap>
- Lewis, T. E. (2009). Education in the realm of the senses: Understanding Paulo Freire's aesthetic unconscious through Jacques Rancière. *Journal of Philosophy of Education*, 43(2), 285–299. https://www.researchgate.net/publication/229813090_Education_in_the_Realm_of_the_Senses_Understanding_Paulo_Freire%27s_Aesthetic_Unconscious_through_Jacques_Ranciere
- Lewis, T.E. (2011). The Future of the Image in Critical Pedagogy, *Studies in Philosophy and Education*. Springer 30, 37–51. https://www.academia.edu/40746144/The_Future_of_the_Image_in_Critical_Pedagogy
- Madero, C. (2017). Changing Society, Changing Humanity: Freirian Goals of Education, *Educational Policy Analysis and Strategic Research*, 12(1), 17-30. https://www.academia.edu/34125712/Changing_Society_Changing_Humanity_Freirian_Goals_of_Education
- Marcuse, H. (1978) *The Aesthetic Dimension*. Beacon Press.
- Morris, C.B. (2008). Paulo Freire: Community-Based Arts Education. *Journal of Thought, Special Issue on Paulo Freire (Spring-Summer)*. Caddo Gap Press, 43(1-2), 55-59. <https://scholarscompass.vcu.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1223&context=jstae>
- Villiers, A. (2012). *A Freirean perspective for arts education: In the footsteps of Paulo Freire*. LAP LAMBERT: Academic Publishing.
- Μάνθου, Χ. (2007). Το παιδαγωγικό πρόγραμμα του Freire. *Επιστημονική Ένωση Εκπαίδευσης Ενηλίκων*, 10(4), 22-26.
- Βαϊκούση, Δ. (2019). Freire και Mezirow: Βίοι παράλληλοι, ιδέες επάλληλες. Στο Α. Κόκκος και συνεργάτες (Επιμ. Α. Κόκκος), *Διευρύνοντας τη θεωρία του Μετασχηματισμού* (σσ.71-78). Επιστημονική Ένωση Εκπαίδευσης Ενηλίκων.
- Freire, P. (1977). *Η αγωγή του καταπιεζόμενου* (μτφρ: Γ. Κρητικός). Ράππα.

Πηγές από το διαδίκτυο

<https://www.stmtsart.com/p/kpmg-stmts-interior-murals-for-kpmg-in.html>

<https://www.stmtsart.com>